

# Moskovics Iván

## Életrajz

*Moskovics Iván a feleségével, Fainával kettesben lakik Ungvár központjában egy magánházban. Ezt a házat a nővére építtette, miután 1945-ben visszatért a koncentrációs táborból. Miután a nővére kivándorolt Izraelbe, Iván és a felesége költöztek ide be. A lakást rendben tartják, nagyon otthonos, kényelmes. A ház előtt van egy kis földterület, ahol néhány gyümölcsfa áll, és kialakítottak egy virágoskertet is. Iván középtermetű ember, súlyfeleslegnek nyoma sincs rajta. A járása könnyed és gyors. Egy nagyon kiegyensúlyozott és jóindulatú emberről van szó. Iván felesége a betegsége miatt nem tud közlekedni, ezért aztán a házimunka nagy részét Iván végzi. De a közösségi munka számára is talál időt. Moskovics Iván az ungvári zsidó hitközség elnöke. Az interjú idején érkezett hozzá látogatóba Dimitrij, a fia, és Henrik, az unokája. Mindketten jelen voltak az interjú alatt, és Iván szavait nagy érdeklődéssel hallgatták. Szembeötlő, hogy a család tagjai szeretik egymást, és meghatóan gondoskodnak egymásról. Amikor Iván a koncentrációs táborban eltöltött időkről mesélt, nagyon izgatott lett, és nem tudott beszélni. Kérésére röviden tértünk ki erre az időszakra, nem mentünk a részletekbe. Láttam rajta, hogy ezek az emlékek nagyon gyötrőek számára.*

Édesapám szüleit nem ismertem. Mindketten Kárpátalján, Ungvár körzetében, Ungordas faluban születtek és éltek, ez akkor, 1945 előtt Magyarország területe volt. Nagyanyám és nagyapám jóval a születésem előtt meghaltak. Még a nevüket sem tudom. Édesapám családjáról keveset tudok mesélni. Nagyapám mezőgazdasággal foglalkozott, nagyanyám háztartásbeli volt. A család vallásos volt, minden zsidó hagyományt betartott. Sok gyerek volt a családban. Édesapámat Moskovics Henriknek hívták, a zsidó neve Haim volt. Édesapám 1890-ben született Ungordas faluban. Ő volt a középső gyerek a családban. Édesapám és a fiútestvérei héderben tanultak. Mikor felnőttek, édesapám és a fiútestvérei Ungvárra költöztek, hogy ott munkát találjanak. Ungváron édesapám jószággal kereskedett, felvásárolta és eladta. Hogy mivel foglalkoztak a testvérei, azt nem tudom. Nem emlékszem édesapám testvéreinek a nevére. Azt tudom, hogy házasságok voltak, és voltak gyerekeik. De a részletek már kitörölődtek az emlékezetemből. Nem tudok semmit mondani édesapám lánytestvéreiről sem. A nagy honvédő háború alatt minden kapcsolat megszakadt az apám családjával, így ezeknek az embereknek a sorsáról semmit sem tudok. Az I. világháború alatt apámat behívták hadiszolgálatra az osztrák hadseregbe. Apám harcolt, megsebesült. 1919-ben, a háború után leszerelték, és visszatért a békebeli életéhez.

A nagyszüleim anyai ágon Unghosszúmező faluban laktak Ungvár körzetében. Nagyapám Unghosszúmezőn született. Jungernek Jékefnek hívták. Az 1850-es években született. A nagyanyám nevét, és születési helyét nem tudom. Gondolom, egykorú lehetett a nagyapámmal. Mi, az unokái bábikának hívtuk, ami nagymamát jelent.

Kárpátalja 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchia részét képezte, aztán 1938-ig a Csehszlovákokhoz került. A cseh kormány a zsidókhoz nem csak hogy toleránsan viszonyult, de még sokféleképpen támogatta is őket. Nem volt megtiltva semmilyen foglalkozás, a zsidók bármilyen tevékenységet űzhettek. A cseh hatóság nagyon jóindulatúan viszonyult ahhoz, hogy a zsidók vállalkozói tevékenységet folytatnak, hogy állami tisztségeket töltenek be. A csehek csodálatos, kulturált

emberek voltak.

Unghosszúmező kicsi település volt. A faluban kevés zsidó volt, tíz-tizenkét család. Ők tették ki Unghosszúmező lakosságának harmadát. A zsidók a faluban a nem zsidó lakosság között elszórva laktak, nem különültek el. A nem zsidó lakosság ukránokból, magyarokból, és csehekből állt. Főleg magyarul és ukránul beszéltek az emberek. A zsidók és nem zsidók közötti kapcsolat barátságos, jószomszédi volt. 1938 előtt semmiféle antiszemita megnyilvánulás nem fordult elő. A különbség az emberek között csak annyiból állt, hogy a zsidók szombaton nem dolgoztak, a nem zsidók meg vasárnap. És az ünnepeik is mások voltak a zsidóknak meg a nem zsidóknak. A többi napon mindenki dolgozott a földeken. Minden családnak saját gazdasága volt. A gyerekek is kis koruktól fogva a földeken dolgoztak, mindenkit munkára szoktattak, az emberek segítették egymást. A faluban volt egy nyolcosztályos magyar iskola. Az iskola után a gyerekek vagy valami szakmát tanultak ki, vagy a városba mentek, hogy folytassák a tanulmányaikat. A faluban nem volt sem zsinagóga, sem héder. A szomszéd faluban Gejőcön, Unghosszúmezőtől másfél kilométerre volt egy nagy zsinagóga. Ez a zsinagóga volt az egyetlen a három faluban: Gejőc, Nagygejőc és Unghosszúmező. A zsinagóga mellett volt egy héder. A zsinagógába szombaton és a zsidó ünnepek napjain jártak az emberek, hétköznap otthon imádkoztak. Egész családok mentek a zsinagógába, a gyerekeket is magukkal vitték. Az újszülött fiúkat a nyolcadik napon körülmetélték. Amikor a fiúk betöltötték a tizenhármát, bár micvát tartottak nekik a zsinagógában. Minden zsidó család nagyon vallásos volt. Mindenki szem előtt volt, mindenki tudta, mi történik szomszéd házában. Nem volt olyan zsidó, aki ne tartotta volna be a zsidó hagyományokat. Ne adja isten, hogy valaki megtudta volna a faluban, hogy a szomszédok megszegették a sábeszt, hogy valaki rágyújtott sábeszkor, gyufát gyújtott, vagy eloltotta a fényt. Mindezek tiltott tevékenységek voltak péntek estétől szombat estéig.

Édesanyám szüleinek családjá helyi viszonyok között gazdagnak számított. Nagyapának volt egy boltja, ahol alkohollal és dohányáruval kereskedett. Ez volt az egyetlen ilyen bolt a faluban. Ezenkívül nagyapának volt néhány cséplőgépe, mellyel aratás után az egész falu számára csépeltek gabonát. A ház nagyon nagy és hosszú volt. A ház egy részét elfoglalta az üzlet, a többi részében lakott a család. A házban négy vagy öt nagy szoba volt. Nagyapám házában rendeztek meg minden zsidó esküvőt és közös zsidó ünnepet a faluban. A háznak cseréptetője volt. Kevés volt az ilyen ház, általában szalmával fedték be a falusi házak tetejét. A ház mellett volt egy nagy földterület. Gyümölcsfák és gyümölcsbokrok voltak ott. Ugyanott volt egy nagy veteményeskert, ahol a család részére termesztettek zöldséget. A ház mögött pajták voltak a háztájinak. Tartottak lovakat, lovak nélkül lehetetlen lett volna megművelni a földet. Arról nem is beszélve, hogy ebben az időben a faluban a lovak jelentették az egyetlen közlekedési eszközt. A nagymama tartott tehenet. Volt egy baromfió, ahol csirkéket, kacsákat, libákat tartottak. Mindent, amire szüksége volt, a család magának teremtetten elő. A földet maguk művelték, bér munkások nélkül. A mezőgazdasági munkából a család minden tagja kivette a részét. A gyerekeket korán munkához szoktatták, alighogy elkezdtek járni. Volt egy földterület, ahol kenyérhez való búzát és kukoricát termesztettek. Ezenkívül a nagyapámnak volt egy saját erdőterülete is. A kályhákat fával fűtötték, ezért volt nagyon fontos, hogy legyen saját tüzelőanyag. Nagyapám az otthoni gazdasággal nem foglalkozott, csak az üzletben árusított, és feltöltötte az árukészleteket. Minden többi munkát a nagyanyám és a gyerekei végezték el.

Édesanyám szülei nagyon vallásos emberek voltak. Nagyapám mindig betartotta a zsidó előírásokat és szokásokat. Otthon minden ajtónál mezufa függött. Nagyapám minden reggel annak rendje és módja szerint felvette a táleszt, a tfilint, és imádkozott. Egyszerűen öltözködött, úgy, ahogy a falvakban öltözködnek. De nagyapámnak volt egy ünnepi fekete öltönye, amit a zsinagógába vett fel. A nagyapámnak hosszú szakállja volt. Állandóan kipát viselt. Még otthon sem látta őt senki fedetlen fővel. Nagyapám még aludni is a kipában aludt. A nagyanyám kis termetű volt és vékonyka. Parókát nem viselt, a faluban nem voltak parókák. A nagyanyám mindig sötét kendővel fedte be a fejét. Az öltözeke is mindig sötét színű volt; hosszú rakott szoknyában, és zárt nyakú, hosszú ujjú blúzban járt. Otthon megtartották a sábeszt, megünnepeletek minden zsidó ünnepet. A családban jiddisül beszéltek, és mindenki jól tudott magyarul.

A családban jó néhány gyerek volt, de én közülük édesanyámon kívül csak háromra emlékszem. A legidősebb köztük Ignác volt, körülbelül 1890-ben született. Aztán egy lánygyermek következett a sorban, a nevére nem emlékszem. Ő körülbelül 1894-ben született. Aztán 1897-ben született az édesanyám, Berta. A legfiatalabb lánygyermek 1900-ban született. A nevét elfelejtettem. Ignác Gejőcön tanult a héderben, a lányokhoz pedig házitanító járt a héderből. Írni és olvasni tanította őket jiddisül, megtanította az imákat, és minden egyéb dolgot, amit egy zsidó asszonynak tudnia kell. Amikor a lányok betöltötték a tizenkettedik életévüket, a bát micvá szertartáson estek keresztül, édesanyám bátyjának pedig, tizenhárom éves korában bár micvát csináltak. Édesanyám nővérét szabónőhöz adták tanulni. Hogy mivel foglalkozott Ignác, arra nem emlékszem. Édesanyám és a húga a gazdaságban segítettek a nagyanyámnak, a földeken dolgoztak. Mindannyian Unghosszúmezőn laktak. Nagyanyám Unghosszúmezőn halt meg 1940-ben. Unghosszúmezőn, a köztemető zsidó részlegében temették el a zsidó hagyományoknak megfelelően. A gejőci zsinagóga rabbija vezette le a szertartást.

A szüleim házasságközvetítő, sádhen segítségével ismerkedtek össze. Az esküvőt Unghosszúmezőn rendezték, anyám szüleinek házában. Az esküvőjük hagyományos zsidó esküvő volt, hűpével, ahogy szokás. Abban az időben ez nem is lehetett másként, pláne nem egy ilyen hívő ember lányának esetében, mint amilyen Ejkef nagyapa volt. A házasság után a fiatal házaspár Ungváron telepedett le. Emlékszem egy kis házra, de nem tudom, apám tulajdonában állt-e vagy sem, hogy a tulajdonostól bérelték-e a szüleim. Ott született mind a négy gyermekük. A legidősebb volt a bátyám Herman, zsidó nevén Májer, 1922-ben született. 1924-ben született a nővérem Olga, a zsidó neve Eszter. 1926-ban született Klára, zsidó nevén Hana-Gita. Én voltam a legfiatalabb, 1928-ban születtem. Ivánnak nevezték el. A zsidó nevem Mojse-Cvi. Apám jószágokkal kereskedett, anyám miután férjhez ment, háztartásbeli volt.

Két évvel születésem után a szüleim Unghosszúmezőre költöztek. Édesanyám szülei azt szerették volna, ha minden gyerekük közel lakik hozzájuk. Nem tudom, hogy a házat építette-e az apám vagy vette, de Unghosszúmezőn a családuk saját házában lakott. Nem messzire volt attól a háztól, ahol nagyanyám és nagyapám laktak. A falun keresztül egy kis folyó folyik keresztül, és a mi házunk a túlparton állt, pont szemben édesanyám szüleinek házával. Erre a házra jól emlékszem. Vályogtéglából készült, szalmából volt a teteje, ahogy a falubeli házak többségének. A házában két szoba volt és egy konyha. Kintről rögtön a konyhába lépett be az ember. A konyhából nyíltak az ajtók a szobákba, jobbra és balra. A házában volt egy éléskamra. A legegyszerűbb, deszkából összeállított bútorunk volt, és csak a legszükségesebb: asztalok, székek, ágyak, szekrények. A ház mögött egy nagy udvar volt. Ott volt a tehénistálló, és a szénapajta, ahol a szénát tároltuk télire.

Külön volt egy tűzifaraktár. A ház és a kert magas kerítéssel volt körülvéve. A kertben gyümölcsfák voltak: alma, körte, szilva, dió – ezeket mind magunk neveltük és szüreteltük. Téltre lekvárt főztünk be. Volt zöldségeskertünk is. A földünk nem volt túl nagy, de elegendő volt a család szükségleteinek kielégítésére. Az egész évre való krumplit és más zöldséget magunk termesztettük. Elég volt a terület arra is, hogy szénát gyűjtsünk a jószágnak télire. Semmit sem vásároltunk, minden a sajátunk volt. Tartottunk tehenet, lovat, baromfit. Apám csak földműveléssel kereste a kenyerét. Édesanyám a házimunkát végezte, segített édesapámnak a földeken, a kertben és a veteményesben dolgozott. Mi gyerekek, egészen kicsi korunktól be voltunk fogva a mezőgazdasági munkára. Mindent mi magunk csináltunk meg, nem szorultunk bémunkásokra. Mindenki tudta, mi a dolga, mindenki szorgoskodott. A faluban nem volt elektromosság. Este petróleumlámpát vagy gyertyát gyújtottunk. Gyertyafénynél tanultunk. Ha valamiért éjszaka az utcára kellett menni, petróleumlámpát vittünk magunkkal. Én most is szívesen laknék falun. Az egy nyugodt élet volt.

Otthon magyarul vagy jiddisül beszéltünk. Egyformán jól beszélem ezt a két nyelvet. Miután Kárpátalját Csehszlovákiának adták át, a cseh nyelvet vezették be. A gyerekeknek könnyen ment, de a szülőknek akadt gondjuk az elsajátításával. Mi, Kárpátalja lakói, szinte mindannyian folyékonyan tudunk beszélni négy-öt nyelven.

A családjunk vallásos volt. Apám minden reggel felöltötte a táleszt és a tfilint, és imádkozott. Mi tudtuk, hogy imádkozás közben édesapánkat nem szabad megzavarni. Szombatonként édesapám a fiaival együtt Gejőcre járt, a zsinagógába. Körülbelül ötéves korunkban kezdtünk el a zsinagógába járni. A férfiak és a fiúk minden szombaton elmentek a zsinagógákba, a nők pedig, köztük édesanyám is, a zsidó ünnepek napjain. Édesapám még nyáron is, a nagy hőségben, a fekete öltönyét és széles karimájú fekete kalapját vette fel a zsinagógába. Édesanyám, mikor a zsinagógába ment, sötét ruhába öltözött, és sötét kendőt kötött a fejére, a fejét egyébként mindig kendővel fedte le, még otthon is.

A faluban nem volt héder. A gyerekek a héderben három éves koruktól fogva tanultak. De ilyen kis korban lehetetlen volt naponta a szomszéd faluba, Gejőcre járni, ahol volt fiú és lány héder is. Ezért a gyerekek hat éves korukig otthon tanultak. Melamedet, fogadtak nekik, aki minden nap házhoz járt hozzájuk. Nem csak hébert és jiddist tanultak, hanem a Tórával is ismerkedtek. A gyerekeket a zsidóságra is nevelték, megtanították mindarra, amit egy zsidónak tudnia kell. Megtanítottak minden kötelező imát: azt, amit a kenyér felett kell mondani, amit a tej felett, amit a víz felett, kasztról és a hagyományokról tanultunk. Tudtuk, hogyan kell imádkozni hétköznapi napokon és az ünnepekkor; minden ünnepről tudtuk, hogyan kell megtartani és mit jelent. Később, körülbelül hat éves kortól, a gyerekek már jártak Gejőcre a héderbe. A héderbeli foglalkozásokon kívül apánk tanított minket, főleg a lányokat. Mindannyian tudtunk írni és olvasni jiddisül és héberül. Apám nagyon vallásos ember volt. Minden imát kívülről tudott, imakönyv nélkül, de mindig könyvből imádkozott. [A zsidó tanítás szerint, az imákat nem lehet fejből mondani, nehogy hibát vétsenek benne. – A szerk.] A családjunkban minden zsidó hagyományt betartottunk: megtartottuk a sábeszt, megünnepeltük otthon az összes zsidó ünnepet.

A nem zsidó szomszédaink megértéssel fogadták a zsidó szokásokat. Szombaton átjött hozzánk egy ukrán szomszédasszony, hogy begyűjtsa a kályhát, meggyűjtsa a lámpákat. A faluban tisztelettel fordultak a zsidókhoz, segítették őket.

Pénteken anyám mindig egész hétre való kenyeret és sábeszre bárheszt sütött. Péntek reggel édesanyám két napra készített ételt, szombaton semmit sem lehetett főzni. A sóletet, agyagedényekben rakta be a sütőbe. Szombat ebédre vette elő az agyagedényeket édesanyám a sütőből, és azok még melegek voltak. Édesanyám valakit a gyerekek közül küldött a sajhethoz, hogy az levágja a csirkét. Pénteken mindig gefilte fist ettünk, csirkelevest, és főtt csirkét. Este összegyűlt az egész család. Édesanyám ünnepi ruhában és selyemkendővel a fején meggyújtotta a szombati gyertyákat a bronz gyertyatartóban, aztán mindannyian imádkoztunk. Köszöntöttük a szombatot, és az egész család az ünnepi asztalhoz ült. Szombaton senki sem dolgozott. A mi családukban a péntek és a szombat szent napok voltak. Szombat reggel, miután visszajöttünk a zsinagógából, apám felolvasta nekünk a hetiszakaszt a Tórából. Az első esti csillag megjelenéséig szombaton semmiféle munkát sem végeztünk, pihentünk, sétáltunk.

A mi családuk szigorúan kóser háztartást vezetett. Édesanyámnak háromfajta hétköznapi edénye volt: tejes, páros, húsos. Mi sohasem használtunk nem kóser edényt. És persze volt húsvéti étkészlet, amit egy nagy ládában tartottunk fent a padláson, és évente egyszer szedtük elő, Pészahkor. Ha Pészahkor hétköznapi étkészletet kellett használni, vagy ha új edényt vettünk, kikaseroltuk. A faluban volt egy külön kaserolásra kijelölt hely, oda járt a falu minden zsidója. A tűzön egy nagy forró vízzel teli kád volt, abba tették az edényeket, amit kaserolásra magukkal hoztak az emberek. Pészah előtt a házban nagytakarítás volt. Mindent letisztítottunk, lemostunk. Összegyűjtöttük a hámecek darabokat, amik az élesztővel készült élelmiszer maradványai voltak, és libatollal egy papírra söpörtük, és az udvaron elégettük. Ha otthon kenyér vagy bármilyen gabonakészleteink voltak, átvittük őket a nem zsidó szomszédokhoz. Adtak képletes összegéért eladtuk neki, szerződéssel, mintha megvették volna tőlünk, Pészah után pedig mindent visszavettünk. Így az ünnep ideje alatt nem volt a tulajdonunkba hámececs étel. Édesanyám a sajhethoz küldött minket a csirkékkel, libákkal. Édesanyám mindig sok csirke- és libaszírt olvasztott ki, és Pészah napjain csak ezen főztünk. Pészah nyolc napja alatt nem volt otthon kenyér, csak maceszt ettünk. A maceszt magunk sütöttük: néhány szomszédasszony összegyűlt, és maceszt sütött a családoknak. Pészahra édesanyám hagyományos zsidó ünnepi ételeket főzött. Az asztalon mindig volt gefilte fis, csirkeleves maceszmetélttel, főtt csirke. Édesanyám felfújtat készített maceszből, tojásból, krumpliból. Mindig sok sütemény volt: lekváros, diós, mazsolás rétes, maceszlisztből készült puszedli, mogendovid formájúra gyúrták a húsvéti süteményeket. Édesanyám az ételt az ünnep első két napjára előre készítette el. Ezeken a napokon semmit sem szabadott főzni. Pészah első estéjén, az esti csillag feljövetelét követően édesapám levezette az első szédert. A nagyszobában állt egy asztal, ahol minden elő volt készítve a széderhez. Az ünnepi ételeken kívül az asztalon volt egy nagy tányér, melyre petrezselyem, torma, főtt tojás és egy darab csontos hús volt kitéve – mindez a zsidók Egyiptomból való kivonulásának körülményeit szimbolizálta. A keserű füvek a rabság keservére emlékeztettek. Feltétlenül ki volt rakva egy asztalra egy kis tálka, sós vízzel, ami az elhullajtott könnyeket mutatta, abba kellett mártani a petrezselymet és a tojást, mielőtt megette volna az ember. Speciális húsvéti bort vásároltak az alkalomra. Mindenkinek ki kellett innia az első széder alatt négy kupa bort. A gyerekeknek egy kis borral megszínezett vizet adtak. Apám mesélt nekünk Pészah ünnepéről, a bátyám pedig feltette neki héberül a hagyományos kérdéseket [lásd: má nistáná], megkérdezte édesapánktól, miféle ünnep ez. Édesapám felelt. Amikor kicsit nagyobb lettem, a kérdéseket én tettem fel az apámnak. Az első ima akkor kezdődött, amikor az égen még nem volt csillag, a második meg már akkor hangzott el, amikor a csillagok már feljöttek az égre. Az asztalra tettünk egy külön kupát, amiből



senki sem ivott, ez a kupa Illés prófétának volt kirakva. Az udvarra nyíló ajtó tárva-nyitva állt egész este, hogy be tudjon jönni a házba.

Megünnepeztük Ros Hásáná ünnepét, a zsidó újévet. Ezen a napon a zsinagógában imádkoztunk. Amikor hazaértünk, édesanyám bárheszt, mézet, és almát rakott ki az asztalra. Ezt azért kellett megenni, hogy a következő év édes, jó legyen. Jom Kipur volt a legszentebb nap az egész évben. Ezen a napon még a legkisebb gyerekek is böjtöltek. Azalatt a tíz nap alatt, ami Ros Hásá és Jom Kipur között eltelik, mindenkinek lehetősége volt megkérnie Istent, hogy bocsásson meg neki, és bocsánatot kérhetett az emberektől is. A család minden tagjának csináltak kápóresz szertartást. A férfiaknak és fiúknak fehér kakast vettek, a lányoknak pedig fehér csirkét. Mindenkinek fel kellett tudnia mondani az imát.

A Hanukát is megünnepeztük. Ezt az ünnepet otthon tartottuk meg. Reggel zsinagógába mentünk, aztán otthon ünnepeltük a Hanukát. A gyerekeknek hanuka pénzt és pörgettyűket ajándékoztak. Édesanyám meggyújtotta a hanukagyertyákat, minden nap egy gyertyával többet. Volt egy gyertya, amit samesznak hívtak, ezt meggyújtották minden nap, és róla gyújtották meg az összes többi gyertyát, minden nap eggyel többet. Amikor meggyújtotta valaki a hanukagyertyát, három imát kellett elmondania.

Szukot ünnepén mindenki kunyhót épített, minden zsidó udvaron egy szuká állt. A szuká teteje kukoricaszárból készült, hogy átlátsszon rajta keresztül az ég. A szukában étkeztünk, ott imádkoztunk.

A legvidámabb ünnep Purim volt. A háziasszonyok sokat sütöttek, a gyerekek pedig házról házra jártak, széthordták a rokonoknak és barátoknak a finomságokat és ajándékokat. A gyerekeknek Purim előtt pénzt adtak, hogy adják oda a szegényeknek. Így tanították őket arra, hogy a szegényeknek segíteni kell. Ha Purimkor este a házba egy szegény ember érkezett, be kellett fogadni éjszakára, enni adtak neki, és amikor elment pénzzel vagy ennivalóval látták el.

Minden faluban volt zsidó hitközség. A gazdagabb emberek segítettek a szegényeknek, élelmet, ajándékokat hoztak, főleg szombatra és az ünnepekre, megkérdezték, mire lenne szükség, hogyan segíthetnek. Akkoriban az emberek közötti kapcsolat nagyon szoros volt.

Hét éves korunkban mindannyian az állami nyolcosztályos általános iskolába kezdtünk járni a faluban. Én 1935-ben kezdtem el iskolába járni. 1918 óta az iskolában cseh nyelven folyt az oktatás. Unghosszúmezőn nem volt több 14 zsidó családnál, ezért az iskolában is kevés zsidó gyerek volt. Kicsi falu volt, és az osztályok kis létszámúak voltak. Az iskolában nem volt antiszemitizmus a tanulók között, de hát honnan is lett volna? A gyerekek mindig a saját szüleiket utánozzák, a felnőttek pedig tisztelettel viseltettek a zsidók iránt.

1938-ban Kárpátaljára visszatértek a magyarok [lásd: első bécsi döntés]. De ez már a fasiszta Magyarország volt, a hitleri Németország szövetségese. A csehek és a magyarok zsidókhöz való hozzáállásában szembeszökő volt a különbség. Eleinte nyugalom volt, aztán megkezdődött a zsidóüldözés, zsidóellenes törvényeket vezettek be. Először bevezették igazolványokat. A zsidóknak igazolást kellett bemutatniuk arról, hogy ők és az őseik tényleg itt éltek, itt születtek, hogy nem betelepülők. Az igazolványokért Budapestre kellett utazni, nem kis pénzeket kifizetni. Aztán a zsidóknak megtiltották, hogy kereskedelemmel foglalkozzanak. Az üzleteket és

vállalkozásokat nem zsidóknak kellett átadni, máskülönben az állam tulajdonába kerültek [lásd: stróman]. A zsidóknak egyre rosszabb és rosszabb lett. Aztán egy törvényt fogadtak el a zsidók szabad mozgásának korlátozásáról. Az ember nem hagyhatta el annak a településnek a határait, ahol az állandó lakhelye volt. Még a szomszéd faluba, Gejőcre sem lehetett elmenni a zsinagógába. Ezzel a törvénnyel egy időben a zsidókat kötelezték arra, hogy sárga Dávid csillagot viseljenek a ruhájuk mellrészén. A falusi vezetőség elöljáróivá a magyarok olyan embereket neveztek ki, akik hűek voltak hozzájuk, hogy nyomást gyakoroljanak a zsidókra, üldözzék őket. Néhány helyi magyar fasiszta lett. Gejőcön volt egy grófi birtok, a gróf fia szimpatizált a fasisztákkal. Ez az ember úgy viselkedett a helyi zsidókkal, mint egy bűnöző, még az is megesett, hogy ő és a barátocskái lóháton jöttek be a zsinagógába. De azért zsidó pogrom nem volt. Meg kell hogy mondjam, a helyi parasztok együtt érzően viselkedtek a zsidókkal, segítették őket. Az antiszemitizmus felső, kormányzati szinten volt, a hivatalnokok között, de "lent" az emberek nem fogadták el, nem vették át.

Az iskolában magyar nyelven kezdtünk tanulni. Ez a többségnek nem okozott nehézséget, mert otthon majdnem mindenki magyarul beszélt. A magyarok alatt az iskolában bevezették a pravoszláv vallás oktatását. A zsidó diákok ezek alól az órák alól fel voltak mentve. A zsidó fiúknak tízéves kortól fogva hadi munkaszolgálati kötelezettséget vezettek be. A falutól nem messze magyar katonai kaszárnyák voltak. Ásókkal kellett oda mennünk, és koszos munkát adtak nekünk: téglákat festettünk, rakodtunk, cipeltünk.

Tudtuk, hogy 1939-től a háború dúlt. A németek megtámadták Lengyelországot, aztán 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. Körös-körül háború folyt, de Kárpátaljára még nem ért el, nem voltak hadműveletek. Ide a háború a Szovjetunió irányából volt várható, és nem pedig nyugatról, mert a magyarok Németország szövetségesei voltak. A németek akkor jöttek Kárpátaljára, amikor a front már közeledett, 1943 végén. Voltak németek a mi falunkban is, mindent ők irányítottak, parancsokat adtak a magyaroknak, a zsidókat üldözték, de nem bántották. Ez így ment 1944 áprilisáig. 1944 áprilisában minden zsidót arra utasítottak, hogy vegyen magához egy heti élelmet és néhány holmit, és a falu főterén gyülekezzen. Sok helyi lakos megpróbált zsidókat rejtegetni magánál, annak ellenére, hogy a németek ezért kivégzéssel fenyegetőztek. Minden zsidót az iskola épületébe tereltek be. Ott mindenkitől elvették az aranyat, az értékesebb tárgyakat, aztán Ungvárra, a téglagyárba vitték őket. Ott egy gettót alakítottak ki. A téglagyár hatalmas volt. Az egész megyéből idehajtották az embereket, volt sok városi zsidó is Ungvárról. A gettóban falvak szerint helyeztek el, minden falunak egy külön helyet jelöltek ki. A szabad ég alatt laktunk. Nem biztosították a minimális életfeltételeket sem, enni egyáltalán nem adtak. Azt ettük, amit magunkkal hoztunk. Néha ismerősök, szomszédok jöttek, és a kerítésen keresztül élelmet dobtak be nekünk. A téglagyárból vittek minket munkára. Mindent ki kellett rámolnunk Ungvár zsidó házaiból, és egy raktárba hordani. Májer bátyám ebben az időben a magyar hadseregnél szolgált. A családom összes többi tagja a gettóban volt. Ott voltak a szüleim és a nővéreim, ott volt édesanyám apja és lánytestvérei. A láger őrségében magyarok is, németek is voltak.

A gettóban egy hónapig voltunk. 1944 májusában vonatszerelvényekben Auschwitzba szállítottak minket a gettóból. Mindenki magával vitte, amit tudott. Kivezényeltek a pályaudvarra, emberekkel tömött marhavagonokba tereltek minket. Az emberek fuldokoltak, voltak, akik ott helyben meghaltak, a vagonokban. Sokan nem értek el Auschwitzba, meghaltak útközben.

Auschwitzba egy ködös kora reggelen érkeztünk. Esett az eső, semmit sem lehetett látni. Csak hallani lehetett a németek hangjait, kutyák ugatását, zajt, sírást. Külön sorba állították a nőket, külön a férfiakat, külön a kisgyerekeket és öregeket. A németek elvették a gyerekeket az anyjuktól. Az öregeket és a kisgyerekeket rögtön a gázkamrákba küldték. Én nem váltam el az apámtól. Kis termetű voltam, és azt mondta valaki, hogy amikor sorban állunk, tegyék téglát a lábam alá, hogy ne nézzek ki gyerekeknek. A németek rám néztek, és tovább mentek. Így maradtam életben. Édesanyámat és a nővéreimet, azután, hogy külön választottak minket, többé nem láttuk. Lemostak minket és tábori csíkos ruhát adtak ránk. Barakkokba vittek minket. Ott csupasz, kétszintes fapriccsek voltak, matrac nélkül, párna nélkül, az ágyneműről már nem is beszélve. Reggel hajnalban keltettek minket. Nagyon sok ember volt a barakkban, és amikor a szűk ajtókon áthajtottak minket kifelé, az ajtónál az emberek feltorlódtak, a németek ostorral ütötték őket hátulról. Kint esett az eső, sár volt. Mindannyiunknak fél deci vizes cukor nélküli kávéat adtak és két dekányi kenyérdarabot. Ez volt az egész napi étkezésünk, egyik napról a másikra. Egész nap az esőben álltunk, este visszaengedtek minket a barakkba. Átaludtuk az éjszakát, aztán reggel kezdődött az egész előlről. Minden körbe volt kerítve szögesdróttal, melybe áram volt vezetve. Az áram annyira erős volt, hogy a szögesdrótkerítést még öt méternyire sem lehetett megközelíteni. Minden reggel, amikor kimentünk, láttuk, hogy a szögesdróton sok holttest lóg. Az emberek nem bírták tovább az éhséget, a verést, a megalázásokat, és a szögesdrótra vetették magukat.

Auschwitzban összesen öt napot voltunk. A karomon nincs szám tetoválás, nem volt idejük rám tetoválni, de adtak egy nyolcjegyű számot, már nem emlékszem, hogy mi volt az. Öt nap múlva Erlenbusch városába küldtek minket dolgozni. Szerencsénk volt, hogy munkára küldtek minket. Ott egy kőbánya volt. Édesapám és én ebben a kőbányában dolgoztunk. Megtanultunk követ fejteni, követ faragni. A köveket csillékre raktuk. Apám is a kőfejtőben dolgozott, mint mindenki más. Ott nem volt fiatal, öreg, mindenki dolgozott. Nem volt elnézés, könnyítés senkinek. Minden nap a követ bányásztuk, felpakoltuk és elszállítottuk. Ez nagyon nehéz munka volt. Reggeltől estig dolgoztunk. Gépfegyveres német katonák őriztek minket kutyákkal. Minden reggel sorba állítottak minket, és ellenőriztek. Mindenkinek volt egy saját száma. Amikor a számot megnevezték, az embernek egy lépést kellett tennie előre. Az ellenőrzés után rögtön dolgozni mentünk. Sátorokban laktunk. A dolgozóknak adtak ennivalót. Kevés élelem volt, de elég ahhoz, hogy ne haljunk éhen. A lágerban a saját bőrömön tapasztaltam meg, hogy nincsenek rossz népek, csak rossz emberek. Egy német tiszt nagyon együttérző volt velem. Én voltam a legkisebb, és megsajnálta. Minden nap egy darab kenyeret adott nekem. Aztán elkezdtek minket egyik lágerből a másikba vezényelni. Bármekkora volt is a távolság a lágerek között, mindig gyalog mentünk. Éjszakánként mentünk, nappal az erdőben ültünk sötétedésig. Aztán tovább meneteltünk. Azt, aki a legyengüléstől már nem tudott tovább menni, helyben lelőtték, a hullákat félredobták. Esett az eső, bőrig átáztunk. A menetelések idején semmit sem adtak nekünk enni. A kenyeret, amit Erlenbusch-ban adott nekem a német tiszt, nem ettem meg mind, minden nap félretettem egy kis darabot belőle. Ezek a kenyérdarabok segítettek nekem és az apámnak, hogy túléljük az utat. Kis kenyérdarabokat törtünk le, hogy legalább valami legyen a szánkban. Így meneteltünk lágerből lágerbe. Nehéz most felidézmem az egész útvonalat. Aztán megérkeztünk Dachaubá, a haláltáborba. Ott elválasztottak minket egymástól az apámmal – az öregeket és a fiatalokat külön sorba állították. A lágerben nem adtak enni, a legyengült emberek százával haltak meg. Minden reggel annyi hulla volt, hogy ezeken a hullákon keresztül jártunk! Már nem figyeltünk erre, minden érzelmünk elhalt. Most, ahogy erre visszaemlékezem, félelem kerít hatalmába. Elviselhetetlen számomra a



visszaemlékezés azokra az időkre.

A frontról semmiféle hírünk nem volt. De amikor azt láttuk, hogy sok német lágeröltözőkbe, a halottak ruhájába öltözik át, elgondolkoztunk, hogy vajon miért öltöznék át. És beköszöntött az a nap, amikor őrség nélkül maradtunk. A lágerban egyetlen német sem volt. Mi, az összes fogoly egy helyen verődtünk össze, nem értettük, hogy mi történt. Aztán azt láttuk, hogy a láger felett repülőgépek köröznék. Azt hittük, hogy bombázni fognak minket, és az egész lágert megsemmisítik. Nem vettük észre rögtön, hogy a repülőgépek szárnyán nem német horogkereszt, hanem vöröscsillag van. A repülőgépekről valami tárgyak kezdtek el potyogni. Azt gondoltuk, hogy eljött az utolsó óránk. De ezek a tárgyak földet érve nem robbantak fel. Valaki odament megnézni őket, és felkiáltott, hogy élelmet dobtak le nekünk. Ezek csomagok voltak, melyekben kenyér, vaj, csokoládé volt. Az éhes, legyengült emberek az ételre vetették magukat, elkezdték a szájukba tömni. Egy ember elhúzott az ételtől, azt mondta, hogy túl sokáig éhezünk ahhoz, hogy most sokat együnk. De sokan vég nélkül ettek. Én akkor nagyon megharagudtam erre az emberre, és csak egy idő múlva értettem meg, hogy igaza volt. Akkor nagyon sok ember meghalt azért, mert túl sokat evett. Azoknak az embereknek, akik hozzászoktak, hogy beérjék olyan levessel, melyben félig rohadt káposzta úszkál, a nagymennyiségű kalóriadús étel halálosnak bizonyult. A szervezet nem tudott megbirkózni ezzel a bőséggel. Nemsokára, 1945 májusának első napjaiban a koncentrációs táborba bevonultak a szovjet csapatok. Elérkezett hozzánk a rég várt szabadság. Ez egy boldog nap volt, amire egész életemen át fogok emlékezni. Sírtunk az örömtől, csókolgattuk a felszabadítóinkat.

A felszabadulás után nem tudtam semmit a családtagjaim sorsáról. Nem láttam édesapámat sem, és biztos voltam benne, hogy meghalt. Amikor a szovjet csapatok felszabadítottak minket, úgy döntöttem, hogy elindulok hazafelé. Az utat nem tudtam, arra mentem, amerre a többi ember ment. Egy faluban leültem az utcán egy padra, hogy egy kicsit megpihenjek, és meghallottam, hogy valaki a nevemen szólít. Felnéztem, és megláttam édesapámat! Mindketten nagyon boldogok voltunk. Onnan tovább már együtt mentünk. Nagyon reménykedtünk, hogy a családjunk többi tagja is túlélte. Nem emlékszem, mennyi időbe telt a hazaút, de végül hazaértünk Unghosszúmezőre. Májer bátyám és Klára nővérem akkorra már otthon voltak. Hamarabb felszabadultak, mint mi. A családból más nem tért vissza. Tőlük tudtuk meg, hogy édesanyánk és a fiatalabb nővérem, Olga Auschwitzban haltak meg. Ugyanott halt meg Ejkef nagyapa és édesanyám lánytestvérei. Édesanyám bátyja, Ignác is Auschwitzban halt meg. Ő nagyon erős férfi volt, a faluban nem is akadt több olyan, mint ő. Ignác a legnehezebb munkát is kibírta volna, képes lett volna túlélni a lágert. De amikor a németek a krematóriumba vitték a kisfiát, a nagybátyám is vele ment a krematóriumba, nem akarta egyedül hagyni a gyerekét. Mindketten ott haltak meg.

A házunk tönkrement a háború alatt. Mindannyian Ejkef nagyapa házába költöztünk be. Még a mi megérkezésünk előtt, amikor a bátyám és a nővérem tértek vissza a faluba, a szomszédok megmondták nekik, hogy megvannak a dolgaik. Az emberek a saját házaikba hordták szét őket, hiszen senki sem tudta, visszajövünk-e. Minden szomszéd visszahozta azt, amit elvitt. Nagyon együtt érzően viselkedtek velünk, igyekeztek mindenben segíteni. A mi falunkban a háború után nem antiszemitizmust éreztünk, hanem jóságot és támogatást. Tudtunk arról, hogy a koncentrációs táborokat megjárta emberek a Szovjetunióban megtorlásnak voltak kitéve. De mi ezt a saját bőrünkön nem tapasztaltunk. A mi falunkban semmi sem változott a szovjet hatalomátvétellel, biztosan azért, mert olyan kicsi és észrevétlen falu volt.

Apám ismét földműveléssel kezdett el foglalkozni. A bátyám kitanulta a lakatosszakmát, aztán dolgozni kezdett. Én befejeztem a nyolcosztályos iskolát, és otthon segítettem a gazdaságban. A bátyám, miután a koncentrációs táborból visszatért, nagyon gyenge, beteges lett. Egy idő után már egyfolytában betegeskedett. Nehéz idők jártak, nem volt élelem, nem voltak gyógyszerek. Az orvosok nem tudtak segíteni neki, és 1948-ban Májer meghalt. Unghosszúmezőn temettük el a nagyanyám sírja mellett. Sajnos, amikor a faluba 1960-ban bevezették a gázvezetéket, a temetőt megsemmisítették. A sírnak nyoma sem maradt.

Az iskola elvégzése után szakmát kezdtem kitanulni. Lakatostanonc lettem egy nagy autójavító műhelyben Ungváron. Ez volt a városban az egyetlen autójavító műhely. Ungváron az emberek a háború után is nagyrészt magyarul beszéltek az utcákon. Az orosz nyelv nehezen terjedt el. Ugyanúgy Unghosszúmezőn laktunk, mint azelőtt, de én Ungváron tanultam, később ott is dolgoztam. Hajnali háromkor keltem, és két kilométert gyalogoltam a vasúthoz. Vonattal Ungvárra mentem, este pedig hazautaztam. Abban az időben nehéz volt élelemhez jutni, mindenki éhezett. Munkát is nehezen lehetett találni és szerezni. Én gyerekkoromtól fogva azon gondolkodtam, hogy milyen szakmát válasszak, hogy el tudjam tartani majd a családomat. Úgy tűnt nekem, hogy az autószerelő szakma lehetőséget ad erre. Nagyon igyekeztem megtanulni, hogy mit hogyan kell csinálni; figyeltem, hogyan dolgoznak a mesterek, hogy még jobban beletanuljak a szakmába. Tudtam, hogy készülnöm kell az önálló életemre, képesnek kell lennem magamnak megkeresnem a pénzt. Kitanultam a szakmát, és ott maradtam az autójavító műhelyben autószerelőnek.

1949-ben sorköteles szolgálatra hívtak be a szovjet hadseregbe. A katonai szolgálatot Fehéroroszországban kezdtem, aztán a távol-keletre, Vlagyivosztokba irányítottak át, a leszerelésemig ott szolgáltam. Építőszázadban dolgoztam. Akkoriban Kárpátalja lakóiban nem bíztak meg. Amiatt, hogy a második világháború alatt Magyarország Németország szövetségese volt, hátrányosan megkülönböztettek minket. Csak munkaszázadokba, építőszázadokba vezényeltek minket. Repülőteret építettünk. Később a képesítésemnek megfelelő munkát végeztem - autószerelést tanítottam a katonáknak. A hadseregben négy évig szolgáltam. A katonai szolgálatom elején nem tapasztaltam antiszemita megnyilvánulásokat. Ezek 1953 elején tűntek fel, a szolgálatom vége felé, amikor az újságokban cikkek jelentek meg a gyilkos zsidó orvosokról, akik állítólag meg akarták ölni Sztálint [lásd: orvosper]. Az újságokban csupa zsidó vezetéknevű orvost soroltak fel. Az orvosper után elkezdtek megkülönböztetni a zsidókat, kiemelni a nemzetiségüket.

Emlékszem 1953. március 5-re, Sztálin halálának napjára. A katonák és tisztek keservesen sírtak, nem rejtették el a könnyeiket. Nekünk, a hozzácsatolt területek lakóinak, nem okozott az esemény nagy bánatot. Mi nem Sztálin nevével nőttünk fel, mint azok, akik a szovjethatalom alatt születtek, nem éreztünk iránta tiszteletet és hódolatot. Minket, Kárpátalja lakóit egyfolytában követtek a KGB ügynökök, elég sok volt belőlük a hadseregben. Emlékszem, jóban voltam egy munkácsi fiúval. Március 5-én, mikor mindenki sírt, egy autó alatt feküdt, és valamit szerelt. Odament hozzá egy KGB ügynök és megkérdezte, tud-e Sztálin haláláról. A barátom azt felelte, hogy tud a haláláról és sajnálja is, de hát Sztálin már öreg volt. A fiút éjszaka letartóztatták, és többet nem jött vissza, többé nem tudtam róla semmit. Azon az éjszakán sok katonát letartóztattak a mi századunkból, akik sohasem tértek vissza. Szörnyű idő volt ez, egy rossz szavadért is az életeddel fizethetél.

Sem a hadseregben, sem később, amikor visszatértem Ungvárra, nem léptem be sem a komszomolba, sem a pártba, próbáltam magam távol tartani a politikától.

Klára nővérem férjhez ment egy ungvári zsidóhoz, akit Wébernek hívtak, és a férjéhez költözött Ungvárra. Klára és a férje az anyakönyvvezetőnél jegyezték be a házasságukat és utána otthon rendeztünk a számukra egy kis összejevetelt, és még hüpét is állítottunk nekik. Eljött a rabbi a zsinagógából és ő vezette a szertartást. Sajnos én nem lehettem ott, de a nővérem levélben mindenről pontosan beszámolt. Apám egy megözvegyült, csodálatos zsidó asszonyt vett feleségül, és másutt telepedett le. Örültem, hogy rendeződött az élete. Apám Ungváron halt meg 1985-ben. Ungvár zsidó temetőjében temettük el, a zsidó hagyományoknak megfelelően. 95 éves volt. Nagyon nehéz életet élt át, de minden egyes napjának örült. Hívő ember maradt, naponta imádkozott otthon, minden szabályt és hagyományt betartott. Élete utolsó napjáig tevékeny maradt, a földet művelte, külső segítség nélkül megvolt.

Miután leszereltem, magához vett a nővérem, Klára. A nővérem egy ruhagyárban dolgozott. A nővérem és a férje kaptak egy építési telket, és építettek rá egy házat. Egy fiuk született.

A testvérem és a férje megtartottak minden zsidó előírást otthon. A kószerságot nem volt annyira egyszerű követni, sőt voltak évek, amikor egyáltalán nem lehetett kapni sokszor még nem kóser ételeket sem. Az ember ezekben az időkben örült, ha egyáltalán ételhez jutott. Természetesen disznóhúst semmilyen körülmények között nem fogyasztottak. Péntekenként Klára gyertyát gyújtott, és együtt vacsorázott a család. Klára férje és én ünnepeken eljártunk a zsinagógába. Klára ügyelt arra, hogy a zsidó ünnepeken a hagyományoknak megfelelő ételek kerüljenek az asztalra. Pészahkor maceszt ettünk, amit eleinte a zsinagógában vettünk, majd amikor bezárt a zsinagóga, Budapestről hozattuk vagy pedig otthon sütöttük meg. Jom Kipurkor mindannyian böjtöltünk.

Klára családja egyébként a szovjet családok tipikus életét élte. Heti hat napot dolgoztak, vasárnap volt az egyetlen nap, amikor nem dolgoztak. A kisfiúk óvodába járt, a nővérem vitte minden reggel, munkába menet és hozta haza esténként, amikor jött hazafele a munkából. Együtt vacsoráztak. Vasárnaponként a nővérem a házat hozta rendbe, a férje pedig elvitte a kicsit sétálni vagy moziba mentek együtt. A szabadságukat is otthon töltötték, nem utaztak sehova.

Én visszatértem a korábbi munkámhoz az autójavító műhelybe. Aztán felvettek egy autószerelő technikumba, ott tanultam, és a tanulmányaim befejeztével megint visszamentem az autójavító műhelybe, akkor már mérnökként. A műhelyt fuvarozó vállalatá alakították át, a városban ez volt az első ilyen vállalat. Ungváron abban az időben nem volt városi tömegközlekedés. Engem bíztak meg azzal, hogy hozzam létre a városi tömegközlekedés hálózatát. Két autóbusszal kezdtünk. Az emberek még nem voltak hozzászokva a tömegközlekedéshez, és szinte senki sem szállt fel az autóbuszra, rá kellett őket beszélni. Egy ideig buszvezető voltam különböző útvonalakon, aztán brigádvezető lettem a garázsban. A legutolsó időkben a közlekedésbiztonsági osztályon dolgoztam. A közúti közlekedési szabályokat tanítottam, vizsgáztattam, a GAI-nál [Állami Közlekedésrendészeti Felügyelőség] dolgoztam. Ez egy idegfeszítő munka volt, de én szeretem. Csak a múlt évben mentem nyugdíjba, 54 évet dolgoztam le egy helyen. A munkatársaim egész idő alatt tisztelettel viszonyultak hozzám, a munkahelyemen soha nem érzékeltem antiszemitizmust.

Ungvárra költözött néhány velem egyidős falumbeli is Unghosszúmezőről. Velük jóban voltam, és a mai napig jóban vagyok. A munkahelyemen is voltak barátaim. Akik nem csak zsidók voltak. Elfogulatlan voltam a nem zsidókkal szemben. De én magam igyekeztem zsidónak maradni. A sábeszt megtartani nem tudtam, mert a szombat munkanap volt. De a nővérem családjával

minden zsidó ünnepet megünnepelem a szabályok szerint. Ungváron akkor még elég sok zsidó volt, és a zsinagógában az ünnepek alatt mindig sok ember gyűlt össze. A szovjet ünnepeket is megünnepeztük. Ezek mindig szabadnapok voltak. A munkahelyünkön arra kötelezték minket, hogy elmenjünk a felvonulásokra. A felvonulás után örültünk annak, hogy lehetőségünk van pihenni, kikapcsolódni, bár a lényegüket tekintve ezek az ünnepek május 9-edike, a győzelem napja kivételével közömbösen hagytak minket.

Én csak zsidó lányt szerettem volna elvenni feleségül, de Ungváron kevés hajadon zsidó lány volt. Aknaszlatinára, egy kárpátaljai településre küldtek dolgozni. Ott volt egy-két nagyon jó ember, zsidók, akikkel összebarátkoztam. Azt mondták nekem, hogy Csernovicban van egy ismerősük, egy jóra való lány. Elmentem Csernovicba, és ott megismerkedtem a leendő feleségemmel. Fainának hívják, a név zsidó megfelelője Fanja. Faina a Vinyica megyében található Ozarinciben született 1937-ben. A feleségem apja, Zamvel Sisztman cipész volt, az anyja, Eszter Sisztman szabónő. A családban öt gyermek volt. A feleségem volt a harmadik a sorban. Két nővére volt, 1931-es és 1933-as születésűek, volt egy öccse, aki 1940-ben született, és egy húga, aki 1944-ben. A feleségem szülei vallásos emberek voltak, és őt is így nevelték. Amikor elkezdődött a Nagy Honvédő Háború, Faina négyéves volt. A fasiszták elfoglalták Ozarincit, és az összes zsidót Vinyica megye Sárgorod városába vitték egy gettóba. 1944 márciusában a szovjet hadsereg felszabadította a sárgorodi gettó lakóit, és a feleségem családja hazatért. Az apja testvére, a feleségem nagybátyja Csernovicban lakott, és magához vette Fainát. Faina Csernovicon járt iskolába, 16 éves korában pedig egy kesztyűgyárban helyezkedett el. Megismerkedtünk Csernovicban, és nemsokára összeházasodtunk. Ez 1958 december 7-én történt. Aknaszlatinán igazi zsidó esküvőt rendeztek nekünk, minden szabály szerint. A rabbi vezette az esküvői szertartást, csináltak nekünk hüpét. Aknaszlatinán két évig laktunk a feleségemmel, aztán visszajöttünk Ungvárra. A vállalatom kiutalt nekem egy lakást.

Két gyerekünk van: Dimitrij fiam 1958-ban született, Olga lányom pedig, akit az Auschwitzban meghalt nővérem tiszteletére neveztünk el így, 1962-ben. Jó gyerekeink vannak.

Miután Ungvárra költöztünk, a feleségem és én továbbra is követtük a zsidó hagyományokat, de már nem olyan nyíltan, mint ahogy korábban, a háború előtt. Szombatonként nem jártunk a zsinagógába. Akkoriban mindketten dolgoztunk, nem tehettük meg, hogy nem megyünk el a munkahelyünkre. A zsinagógát csak a zsidó ünnepek napjain kerestük fel. Akkoriban Ungváron több zsidó volt, mint most. Ünnepekkor sok ember volt a zsinagógában is, és az utcán is, ahol a zsinagóga áll.

Pészahra mi magunk sütöttünk maceszt. A macesz sütéséhez csak liszt és víz kell, semmi más. Még azt kell hozzá tudni, hogy a tészta összegyúrásától a sütésig nem telhet el több 18 percnél. Jom Kipurkor mindig tartottuk a böjtöt. A gyerekeket is igyekeztünk a zsidó hagyományok szerint nevelni. Abban az időben ez nagyon nehéz volt, a zsidóság bármely megnyilvánulását cionizmusnak titulálták. A cionizmus ellen pedig a szovjet hatalom kíméletlenül küzdött, akár börtönbe is csukhatták az embert miatta. Otthon a feleségemmel oroszul és jiddisül beszélgettünk, bár idővel megtanulta a magyar nyelvet is. A gyerekekkel, pedig oroszul és magyarul beszéltünk. Kóser háztartást vezetni azokban az időkben szintén nehézségekbe ütközött. Az üzletekben nem volt élelmiszer, minden szükséges dolgot csak nagy sorban állás árán lehetett megvásárolni. De azért próbáltuk tartani a kásrutot, még ha nem is olyan mértékben, mint most. A tejeset és a

húsosát nem kevertük egymással, ezt szigorúan betartottuk. A piacon élő csirkét vettünk, és a fiam elvitte a sajhethoz.

A fiam az általános iskola után Ungváron kezdett el járni a Lvovi Műszaki Főiskola általános mérnöki karára, aztán átment Lvovba, és ott fejezte be a tanulmányait. A fiam rádiómérnök. Miután befejezte a főiskolát, visszajött Ungvárra, és egy tervezőirodában dolgozott. Jól dolgozott, kitüntetések, jutalmakat kapott, és szabadalma van néhány találmányra. A fiam egy ukrán lányt vett el, én és a feleségem nem ellenkeztünk emiatt, a családban nincs semmiféle konfliktus nemzeti alapon. Szeretik egymást. Egy fiuk van, aki 1986-ban született. Az unokámat apám tiszteletére Henriknek nevezték el. A fiam egy ukrán lányt vett el, én és a feleségem nem ellenkeztünk emiatt, a családban nincs semmiféle konfliktus nemzeti alapon. Szeretik egymást. A fiam támogat, segít minket.

A lányom az iskola után fodrásznak tanult. Ungváron ment férjhez. A vejem egy jóra való zsidó családból származik, jóban vagyunk a szüleivel. A lányomnak hagyományos zsidó esküvőt rendeztünk. A hüpét nálunk állítottuk fel. A lányom vezetéke a házasságban Berman lett. A lányunknak is egy fia van, Eduárd, aki 1985-ben született. Az 1990-es években a lányom a férjével és a fiával együtt először Izraelbe, onnan pedig az Egyesült Államokba emigrált. Jól élnek, már van saját házuk. Olga egy zsidó szervezetnél dolgozik, úgyhogy tartja a hagyományokat. Fodrászként is dolgozik, parókákat készít. Hála istennek, a gyerekeimmel minden rendben van.

Amikor megkezdődött a zsidók tömeges kivándorlása Izraelbe, nekem és a feleségemnek már nem volt lehetőségünk elutazni. A feleségem súlyosan megbetegedett, elvesztette a mozgásképességét. Így hát kivándorlásra mi már nem gondoltunk. A nővérem 15 évvel ezelőtt emigrált a családjával az Egyesült Államokba. Nekem adta a házat, amit a férjével építettek a háború után. A fiam már házas volt akkor, így hát odaadtam neki a lakásunkat, mi pedig átköltöztünk a nővérem házába. Itt lakunk ma is.

A peresztrojkát, amit Gorbacsov indított el, örömmel fogadtuk. A Szovjetunió fennállása óta először nyílt lehetőségünk a külföldön lakó rokonainkkal és barátainkkal kommunikálni. Leomlott a vasfüggöny, amely elválasztotta a Szovjetuniót az egész világtól. Persze nem csak jó dolgok történtek. Anyagilag nehezebb lett a megélhetés, de megéreztük a szabadságot. Ezenkívül, a peresztrojka után vette kezdetét a szovjetunióbeli zsidóság újjászületése is. Ungváron már az 1980-as évek végén megalakult a zsidó hitközség. Én és a fiam elkezdtünk rendszeresen járni a zsinagógába. A fiam, csakúgy mint én, imádkozik, ismeri az imákat. Ungváron mindig is voltak zsidók, bár a szovjethatalom alatt mindent titokban kellett csinálnunk. Aztán amikor megindult a zsidók tömeges kivándorlása Izraelbe, nem maradt senki, aki zsinagógába járjon. Olyan is volt, hogy még tíz ember sem gyűlt össze. és haza kellett mennünk. [Minimum 10 felnőtt férfira – azaz egy minjánra – van szükség az imádkozásnál. – A szerk.]

Miután Ukrajna független lett [1991-ben], a zsidó élet virágzásnak indult. Kiderült, hogy én vagyok az egyetlen zsidó, aki annak rendje és módja szerint el tudja mondani az imákat. Így mindig engem kértek meg, hogy mondjam el az imákat. Nemet mondtam, mert otthon volt a beteg, magatehetetlen feleségem, akinek szüksége volt rám. Végül is megválasztottak az ungvári zsidó hitközség elnökévé. Most tanítom az embereket, elmondom nekik, hogy mit és hogyan csináljanak, hogyan imádkozzanak, megtanítom az összes zsidó szokást és hagyományt. A hitközségben az emberek nagyon jó kapcsolatban vannak egymással. Jöttek már hozzánk vendégek, rabbik



Amerikából, Izraelből. Nagyon tetszett nekik, ahogy nálunk, a zsinagógában az istentisztelet zajlik.

Már nem kell félni, hogy elmarad az ima, mindig sok ember jön el. Péntek este mindenkinek adunk két zsemlét és bárheszt, hogy otthon is megünnepeljék a sábeszt. Szombaton az ima után megterítjük az asztalt, mindenki leül, és együtt eszik. A nők csak az ünnepnapokon jönnek, évente négyszer. Szereztem héber nyelvű imakönyveket, orosz és magyar fordítással. Bárki, aki szeretne, kaphat egy imakönyvet. Elmondom az embereknek, hogyan kell megtartani az ünnepeket, és hogy mit jelent egy-egy ünnep. Megtanítom nekik, hogyan kell megünnepelni a sábeszt, hogyan kell levezetni a szédert, a Tórából olvasok – azokat a dolgokat mesélem el, amiket gyerekkoromban az apám mesélt nekem. Egyre többen járnak el a zsinagógába. Olyanok is eljönnek, akik korábban nem jártak zsinagógába, akik féltek eljönni. Sok fiatal jön. Nagyon jó érzés, hogy a zsidóság immár nem fog eltűnni az öregek halálával. Összegyűjtjük a gyerekeket a zsinagógában, tanítjuk őket, az ünnepekkor ajándékokat készítünk nekik.

Az unokám is bekapcsolódik a zsidó életbe, annak ellenére, hogy a menyasszonya nem zsidó lány. Két kultúrán nevelkedik. Az unokám nem tudom, hogy volt-e valaha templomban, de a zsinagógába minden szombaton elmegy az apjával. A fiamnak van otthon egy "zsidó sarka", ahol az imakellékeket és a vallásos könyveket tartja. A fiam is zsidó szervezetnél dolgozik, a Szochnutnál. Ő Szochnut kárpátaljai koordinátora. 1997-ben kezdett el ott dolgozni, amikor az előző koordinátor külföldre emigrált, és ő lépett a helyébe. Két nap alatt átvette a munkát az elődjétől, és azóta ott dolgozik.

1999-ben a városban létrejött a Heszed. A Heszed nagyon nagy segítség az embereknek. És a Heszed nemcsak a túlélésben segíti az embereket a mai nehéz időkben, hanem a legkülönbözőbb korú embereknek van lehetősége találkozni itt, beszélgetni egymással, különböző szakkörökben vehetnek részt, és megismerhetik a zsidó kultúrát, ami olyan sokáig át törvényen kívülnek számított. A Heszedbe egész családok jönnek el, és minden korosztály talál magának sok érdekes dolgot. A legfontosabb az, hogy a gyerekeink és az unokáink zsidóként nőnek fel, és büszkék arra, hogy ők zsidók.